

I. KAHRAMANMARAŞ SEMPOZYUMU

6-8 MAYIS 2004

KAHRAMANMARAŞ

ORGANİZASYON

MARAŞDER- KAHRAMANMARAŞ BELEDİYESİ

KATKI

Kahramanmaraş Valiliği- Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Kahramanmaraş Ticaret ve Sanayi Odası

I. KAHRAMANMARAŞ SEMPOZYUMU

ORGANİZASYON HEYETİ

Doç.Dr. Said Öztürk (Başkan)

Mahmut Nedim Tepebaşı

Dr. Hacı Kutlu

Dr. Mustafa Bekerecioğlu

MARAŞDER

Halıcılar Cad. No 97, Kat 3 D. 6 Fatih/ İSTANBUL

Tel: 0212 635 46 46- Faks: 0212 621 99 44

KAHRAMANMARAŞ BELEDİYESİ

Tel: 0344 221 34 70 - Faks: 0344 223 12 36

Baskı-Cilt

Düzy

0212 613 40 41

© Her hakkı mahfuzdur.

BİRİNCİ CİLT

Mayıs 2005- İSTANBUL

ŞÂHİN-ZÂDE EL-MAR'ÂŞÎ “ŞEYH ‘ALÎ DİLKEŞİR” İN TUHFETÜ’L - VÜZERÂ” ADLI ESERİNİN TANITIMI

Yrd. Doç. Dr. Nuran Altuner*

Tanıtımı yapılacak olan Şâhinzâde El-Mar’âşî’nin ‘Tuhfetü’l-Vüzerâ” isimli eseri Şâhidî’nin meşhur manzum lüğatinin şerhidir. Gramer ve lügat sahasında yazılan manzum eserlere V./ XI. Yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır.

Farslara Arapça öğretmek amacıyla XI. Yüzyılda yazılan Düstûru’l-lüga, Arapça gramerine dair bilgilerin de yer aldığı Arapça’dan Farsça’ya bir sözlüktür. İlk örnekler arasında XIII. asır müelliflerinden Bedrüddin Ebu Nasr Mes’ud (Mahmud) bin Ebi Bekr el-ferâhî’nin Nisâbu’s-sıbyân’ı ve 640/1242-3 yılında Şükrullah bin Şemsüddin Ahmed bin Seyfüddin’in Zühretü’l- edeb adlı manzum lügatleri Arapça-Farsça olup iki dillidir.¹

Anadolu’da ise manzum olarak yazılan Arapça-Farsça ilk örnektir, Zühretü’l- edeb², Nasıbu’l-fityân ve nesibü’t-tıbyân³, Silkü’l-cevâhir⁴, Mirkâtü’l- edeb⁵ ve ‘Ukûdu’l-cevâhir⁶ adlı sözlüklerdir.

Eldeki bilgilere göre Anadolu’da Hüsâm bin Hasan el-Konevî tarafından nazmedilen Tuhfe-i Hüsâmî⁷, Farsça-Türkçe manzum sözlük geleneğinin ilk örneğidir. Eser 802/1399-1400 yıllarında nazmedilmiştir. ‘Abdüllatif İbn Melek tarafından XIII. Yüzyıl sonlarında nazmedilen Lügat-ı Ferišteoğlu da ilk Arapça-Türkçe sözlükler arasında önemli bir yer tutar. Manzum olarak kaleme alınan bu sözlükler Türkçe’de kullanılan Farsça ve Arapça kelimelerin manalarını öğreten ders kitapları idi. Bu sözlükler “ hacmi küçük faydası çok ve ezberi kolay” eserler olarak nitelendirilen ve telifi “fenn-i hâtir” olarak görüldü.

Çocuklara ve tahsile yeni başlayanlara ezberletmek suretiyle büyük miktarda kelime ve bazı gramer kuralları ile kültür, edebiyat ve arûz bilgileri de öğreten bu sözlükler vezin üzere kolaylıkla okunmasını ve ezberlenmesini sağladığından büyük bir ilgi görmüştür. Ayrıca şiire ve şâirliğe meraklı olanların kabiliyetlerinin geliştirilmesi de düşünülmüştür. Mesela: “Nisâbu’s-sıbyân” müellifi Ebû Nasr el-Ferâhî neden manzum yazdığını şöyle ifade eder:

“Çocukların, dil öğrenmelerinden önce Farsça şiirler okumaya rağbetleri olur. Şiirin çekici gelmesi, münasip mizaçların bir tabiatıdır ve dil öğrenmek bütün ilimlerin anahtarıdır. Külfetsizce öğrenmeleri amacıyla ondan bir miktar nazmettim.

Şahidî’nin “ Tuhfe-i Şâhidî” adlı manzum lügâtında bahir ve vezinlerin öğretilmesi ve arûz konusunda bilgi verilmesi amacını güder:

“Yakın bildim ki bir nev-reste ma’sûm
Lûgatler okıya veznile manzûm
Ana her ‘ilm elbette âsan
Olur ‘alemde bir merd-i suhen-dân”

* Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

¹ Öz, Yusuf, Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri. s.1-2. Konya,1999.

² İsfahan Kadısı Seyfüddin Zekeriya’nın torunu, Çemişkezek Kadısı Şemsüddin Ahmed’in oğlu Şükrullah 640/1242 yılında nazmetmiştir.

³ Hüsamuddin Hasan bin ‘Abdu’l-mu’min el-Hoyi tarafından nazmedilmiştir.

⁴ Abdulhamid el-Enguri 757/1356 yılında telif etmiştir.

⁵ Germiyanlı şair Ahmedî(öl.1412) nazmetmiştir.

⁶ Ahmed-i Dai(Öl.824/1421’dan sonra) nazmetmiştir.

⁷ Milli kütüphane, Adnan Ötügen Kitaplığı nr. 2563’ te kayıtlıdır.

Keskinzâde ‘Osman ise lügatinde manzum sözlüklerin yazılış amacını şöyle özetler:

“Risâlem ger dürtüst okursa sıbyân
Mu’ayyen oldı ana hep cümle evzân
Olur zihni mücellâ hemçû mir’ât
Bu fenni hâce görmüş ola kerrât
Velikin korkaram bir câhil ahmak
Bu fenden hiç müyesser kılmamış hak
Ne vezne eyler ol taktî’i tefhîm
İder sıbyâna hem cehlile ta’lîm”

Manzum sözlükler genellikle mesnevi tarzında yazılmış bir dibâce, lügat kısmı ve yine mesnevî tarzında yazılmış bir hâtimedden meydana gelir. Diğer ilmî eserlerde olduğu gibi “hamdele” ve “salvele” ile başlama geleneğine uyulmuş; mukaddimelere “hamd”, “salat” ve “selâm”dan sonra, müellife dair kısa bilgiler verilir, telif sebebi, tertip özellikleri, tesmiyesi ve telif tarihi gibi özelliklerle eser tanıtılır ve dil öğrenmenin faydaları sıralanır. Hâtimelerinde genellikle ebced hesabına dair bilgiler nazmedilip ebced harflerinin sayısal karşılıkları gösterilmiştir. Sözlüğün telif tarihi de bu bölümde söylenir.

Manzum lügatlerde genellikle isim ve sıfat türünden kelimelere yer verilmekte ayrıca Farsça fiillerin mâzi ve muzârî’ kökleri, çekimli fiiller ve fiillerin mastar halleri de gösterilmiştir. Mastar halinde verilen fiiller çoğunlukla ayrı kıtalarda toplanmıştır. Tuhfe-i Şâhidi, Tuhfe-i Vehbî ve Tuhfe-i Remzî gibi sözlüklerde de Farsça deyimlere yer verilmiştir, bunlar genelde son kıt’alarda nazmedilmiştir.

Manzum lügat müellifleri eserlerini hangi kaynaktan derlediklerini de söylemişlerdir. Mesela: Kân-ı me’ânî’nin müellifi Hasan Rızâyî, Anadolu’da Farsça’dan Farsça’ya yazılmış mensûr bir sözlükten Uknûm-i ‘acem’den ve Tuhfe-i Şâhidi’den seçtiğini ifade eder:

“Oldı Uknûm-ı ‘acem Şâhidi birle taşîr
İsmine Kân-ı me’ânî deyü itdüm ta’bîr

Getürdüm nazm için gâhîce bundan
Lügat kim buldum Uknûm-i ‘acem’den”

Ayrıca nazire olarak yazılan ve Tuhfe-i Remzî gibi küçük sözlükler, bir ya da birkaç manzum sözlükten istifadesiyle ve de çok kullanılan Farsça kelimeleri tercih etmek, Türkçe karşılıkları zamana uygun kelimelerle değiştirerek ya da başka bir manzum sözlüğün kusurlarını gidermek amacıyla meydana getirilmiştir. Böyle yazılan manzum sözlüklerin en güzel örneği Tuhfe-i Şâhidi’dir. Tuhfe-i Şâhidi, Tuhfe-i Husâmî’de var olan Farsça kelimelerin başarılı bir şekilde yeniden nazmedilmesidir.

Kütüphanelerde manzum olarak görülen lügatler 32 adettir. Bunların on altısı Farsça-Türkçe olup bunların on ikisi yazma halde, dördü matbudur. Arapça-Farsça-Türkçe manzum lügat sayısı ise on altıdır. Bunların on üçü yazma halde, üçü de matbudur.

Kronolojik sıraya göre türünün dördüncü örneği olan Tuhfe, mevlevî şeyhlerinden Şâhidi⁸ mahlasıyla bilinen İbrahim Dede’nin 921/1515 yılında nazmedilen Farsça-Türkçe manzum sözlüğüdür. Tuhfe’nin dibâcesinde, on yaşında iken kaybettiği babası Hüdâî Dede’nin kendisine manzum sözlükler okuttuğunu, bunlar arasında önce Tuhfe-i Husâmî’yi okuyup ezberlediğini ve tahsil hayatında bunun faydalarını gördüğünü söyleyen Şahidi eserini bu tecrübelerle dayandırarak yazmıştır. Şahidi, mevlevîlerin mesnevî’ye özel olarak itibar etmeleri nedeniyle, mevlevî ailelerin

⁸ Şâhidi’nin geniş hayatı için bk. Şimşekler, Nuri, Şâhidi İbrahim Dede’nin Gülşen-i Esrârı, Tenkitli Metin-Tahlil (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1998, s.4-52.

çocuklarına hediye ettiği Tuhfe'sinde, Mesnevî'den Farsça kelimeler derlemiş ve mesnevideki anlamlarıyla nazmetmiştir. Müellif bu konuyu dibâcesinde şöyle ifade eder:

“Getürdüm Mesnevî'den çok garâ'ib
Ki ola mevlevîler ana râgîb”

Tuhfe; bir dibâce, beyit sayıları 5 ile 20 arasında toplam 27 kıt'a be bir hâtimedden meydana gelir. Mesnevî tarzında yazılan 61 beyitlik dibâcesinde, “hamdele” ve “salvele”den sonra Tuhfe ile ilgili bilgiler verilmiştir. Hatimede aynı nazım şekliyle yazılmış 6 beyitlik bir tarih kıt'asından ibarettir. Sözlük 388 beyitten meydana gelmiştir. Toplam olarak 455 beyit olarak nazmedilmiştir.⁹ Kıtaların sonunda, kıt'ada kullanılan bahrin vezni, “beyt-i hümâyun” adı verilen, bir mısraı Farsça, diğer mısraı Türkçe tercümesi olan birer beyit ile örneklendirilmiş ve son beyitlerde de bahrin adı ile tef'ileleri belirtilmiştir.

Tuhfe-i Şâhidîde 12 bahîr kullanılmıştır. 7 kıt'a hezec, 6 kıt'a rezece, 3 kıt'a remel; muzârî' ve mütekârib bahîrleri ile ikişer, hafif, kâmil, müktezab, müctes, münserih, tavîl ve vâfir bahîrleri ile de birer kıta nazmedilmiştir. Eserin son kıt'asında daha çok mastarlara ve deyimlere yer verilmiştir.

Şahidi, Tuhfe-i Hüsami'den faydalandığını dibacesinde onun sözlüğünü örnek aldığını ve Tuhfe-i Hüsâmi'nin farklılığına şu beyitlerde işaret etmiştir:

Diledüm ki yazam bir hoşça nâme
Nazîre ola ol Tuhfe-i Hüsâma
(...)
Ne denlü varise anda cevâhir
Getürdüm bunda illâ ki ola nâdir
Kodum anları ki isti'mâli yokdur
Veli olmayan anda bunda çokdur
(...)
Olan bahrân da vardır bunda ammâ
Dahî var bunda nice bahr-i ra'nâ
Yoğ anda dahî kıt'a oldukça âhir
Getürdüm bahrini içinde birbir

Âşık Çelebi, Tezkiresinde¹⁰ Şâhidî hakkında şöyle bilgi verir, “... her kûdek ki okumuşdur pir-i ma'rifet olmuştur ve her gâbî-i sabî ki ezberlemiştür hâfız-ı lûgat-i 'Arabiyet ve şerî'at olmuştur.”

Şâhidî'den sonra manzum sözlük yazan bazı müellifler dibâçelerinde Şâhidî'yi bu güç sanatın üstadı olduğunu belirtirler.

Tuhfe-i Şâhidî'nin, kütüphanelerde pek çok yazması bulunmakla beraber bugüne kadar müellif nüshası bulunamamıştır.

Yazma nüshalarının çok oluşu da esere gösterilen ilgiyi açıkça ortaya koymaktadır. Kütüphanelerde bulunan nüshaları Tuhfe-i Şâhidî, Tuhfe-i Şâhidî ye, Lûgat-i Şâhidî, Kitab-ı Şâhidî ve Manzume-i Şâhidî gibi isimlerle kayıtlıdır.

Tuhfe-i Şâhidî'ye yapılan şerhler kütüphanelerde oldukça fazladır. Şerhlerin yazılmasındaki sebepleri Tuhfeyi şerh edenlerden İzzed-i Tokadi¹¹ adlı müellif şöyle özetler:

“Tuhfe-i Şâhidî beyne'l enam eşher ve lûgat-i mütedavileyi müştemile, makbula ve mu'tebere

⁹ İmamoğlu, Ahmet Hilmi, Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şâhidî'nin Sözlüğü, Metin-İnceleme, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1993, s. 33-34.

¹⁰ 'Aşık Çelebi, Meşa'iru's-şu'ara. nşr. G.M. Meredith Owens, London 1971., s.244a.

¹¹ 'İzzed-i Tokadi, Tuhfe-i 'izzedi, yz., y. 1b.

ve mu'allim ve müte'allimi ekser olmağla, bazı erbâb-ı dâniş şurûh-ı mufassıla-ı gûnâgûn (...) te'lîf ve inşâ eylemişlerdir.”

Tuhfe-i Şâhidî'ye yapılan bazı şerhlerin isimlerini ve müelliflerini şöyle verebiliriz:

- 1) “ Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî¹² (tlf. 1006/1598'den önce)
Sûdi-i Bosnavî¹³
- 2) Ta'ribu Tuhfeti'ş- Şâhidî¹⁴(tlf.1050-78/1640-67)
'Abdülkadir bin 'Ömer bin Bayezid el-Bağdâdî
- 3) er-Risâle 'ale'ş- Şâhidî¹⁵ (tlf. 1071/1661'den sonra)
Kara İbrahim Efendi
- 4) Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî¹⁶ (tlf. 1078/1667)
'Abdülkâdir bin Ömer bin Bayezid el Bağdâdî
- 5) Tuhfetü'l- Mülûk¹⁷(tlf. 1093/1682)
'Abdurrahmân bin 'Abdullâh-i Kuddûsî
- 6) Tezkiretü'l-müntehâ ve ifâdetü'l-mübtedî¹⁸ (tlf. 1105/1695)
Ahmed bin Mehmed Selâmi İbn Ağrıboz
- 7) Dâ'iretü'l-ihtisâr ve't- ta'lîl 'ale'l-iksâr ve't-tatvîl¹⁹(tlf. 1114/1703)
İbrahim bin Süleyman el- Ezherî el-Ensârî
- 8) Şerh-i Tuhfe²⁰ (tlf. 1123/1711)
'Atfî Ahmed-i Bosnavî
- 9) Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî²¹ (tlf 1123/1711)
İbrahim Vahdî Efendi
- 10) Tuhfe-i Mîr²²(tlf.1131-1719)
Pîrî Paşâzâde Cemâlî Mehmed bin 'Abdûlbâkî
- 11) Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî²³ (tlf. 1134/1722'den önce)
Hüseyn (Nuri) el-Keşfi el-Karahisârî eş-Şarkî

¹² Kahire Üniversite Kütüphanesi yazma kısmı 2677.

¹³ Nazif M. Hoca, Sûdi, Hayatı, Eserleri ve İki Risâlesinin Metni, İstanbul 1980., s. 11-34.

¹⁴ Ankara Milli Kütüphane Yazma A. 914/1; Süleymaniye Kütüphanesi Esat Efendi 3226/1; Süleymaniye Kütüphanesi Darülmünevi 567; Süleymaniye Kütüphanesi Kasıdecizade 658.

¹⁵ İstanbul Atıf Efendi Kütüphanesi, 2006; İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Edebiyat 257.

¹⁶ Köprülü Kütüphanesi., M. Asım Bey 685; Amasya Bayezid İl Halk Kütüphanesi 968.

¹⁷ Nüshalarından bazıları: Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi., İhtisâs numara 3150; Atıf Efendi Kütüphanesi 2722; Bayezid Devlet Kütüphanesi 6851; Hacı Selim Ağa Kütüphanesi., Kemankeş 648; İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi T. 348; Süleymâniye Kütüphanesi Fatih 5199; Hacı Mahmud 3717 ve 5124; Halet Efendi 208; Hüsrev Paşa 727; Kayseri Raşid Edf. Kütüphanesi 595.

¹⁸ Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Selim Ağa nr. 963; Ankara Milli Kütüphane yz. A. 2674

¹⁹ Esad Efendi 3224; Amasya Bayezid İl halk Kütüphanesi 941

²⁰ Ankara Milli Kütüphane yz. A.469 ve 3147; Millet Kütüphanesi Ali Emiri Lügat 258; Bağdatlı Vehbi 1736; İzmir Milli Kütüphane 105; Konya İl halk Kütüphanesi ., F. N. Uzluk 6886; Kütahya, Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi 379/1

²¹ İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi., Halet Efendi Eki, nr.205.

²² Ankara Milli Kütüphane. Yz. A.2829; İstanbul Nuruosmaniye Kütüphanesi 4756; Süleymaniye Kütüphanesi. Halet Efendi 571-572; Lala İsmail 658; O.H. Öztürkler 56/2

²³ İstanbul Atıf Efendi Kütüphanesi 2721/1; Ankara TDK Kitaplığı yz. A. 217; Bursa İnebey Yz. Kütüphanesi., Haraççı nr. 1441; İstanbul Bayezid Devlet Kütüphanesi; Bayezid 6850; İzmir Milli Kütüphane., nr. 2721/1

- 12) Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî²⁴ (tlf. 1143/1730-1)
Akovalızâde Hatem Ahmed
- 13) Şerh u Tuhfe-i Şâhidî²⁵ (tlf. 1130/1717)
İbrahim bin Süleymân el-Ezherî el-Enşârî
- 14) Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî²⁶ (tlf. 1143-1153/1713-1740 arası)
'Alî Gürcî-i Bektâşî
- 15) Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî²⁷ (tlf. 1153/1740)
Mustafa İbn Mirzâ
- 16) Tuhfe-i taksîri²⁸(tlf. 1174/1761)
'Alî Ruhavî
- 17) Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî²⁹ (tlf. 1195/1781)
Muhammed Necîb (Hattât Suyolcuzade Mustafa Efendi'nin oğludur)
- 18) Müzîlü'l-hafâ³⁰ (tlf. 1255/1839)
Mehmed Murad en-Nakşibendî

Şâhidî'nin Tuhfe'sine yapılan şerhleri birbirleriyle kıyaslayacak olursak çeşitli metotların kullanıldığı görülür.

Şerhlerin kimileri tafsilatlı, kimileri çok kısa, bazıları ise gramer kaideleri, aruz ve edebi sanatlarla ayrıntılı bir şekilde şerh edilmiştir. Şerhlerin bazıları Tuhfe'de kullanılan vezinlerin taktiini göstermek amacıyla yazılmıştır.³¹

Abdülkâdir bin 'Ömer bin Bâyezid el Bağdâdî, Ta'ribu Tuhfeti'-ş- Şâhidî'ye Arapça ve Türkçe olarak iki ayrı şerh yazmıştır. Bazı şârihler mukaddimeden sonra şerhe geçmişler ve Tuhfe birinci kütâsından itibaren şerh edilmiş ancak sözlüğün dibâce kısmı ile son iki kütâsı açıklanmamıştır. Tuhfe'ye ait beyitler esere alınmamıştır. Ayrıntılı şerhlerden biri olan Abdurrahman bin Abdullah-i Kuddûsî'nin Tuhfetü'l-mülûk(tlf. 1093/1682)'unda şerh beyit beyit yapılmış, beyitlerde yer alan Farsça kelimeler, yeniden kaydedilmek suretiyle tahlil edilmiş, gramer husûsiyetleri üzerinde durulmuş ve Farsça kelimelerin diğer anlamları verilmiştir. Gerekli izahlar yapıldıktan sonra beyit, tef'ilelerine göre takti edilmiştir. Tuhfede kullanılan bahir ve vezinler hakkında bilgi de verilmiştir. Diğer ayrıntılı şerhlerden biri olan Dâ'iretü'l-ihtisâr ve't-ta'lîl 'ale'l-iksâr ve't-tatvîl(tlf. 1114/1703)in müellifi İbrahim bin Süleymân el-Ezherî el-Ensârî bu geniş şerhi derslerinde kullanmak üzere kendisi için bir ders kitabı olarak hazırladığını, talebelerin faydalanması amacıyla yazmadığını mukaddimesinde belirtir. Tuhfe'yi baştan sona kadar şerh etmiştir. Dibâce kısmında yer alan beyitler Arapça'ya tercüme edilmiş, beyitlerde kastedilen anlam yine Arapça olarak açıklanmıştır. Beyitlerde geçen Türkçe kelimelerin sırasıyla Arapça karşılıkları varsa müterâdifleri ve bu kelimelerin taşıdığı diğer anlamlar zikredilmiştir. Tuhfe'nin dinî terimleri ihtivâ eden birinci kütâsı şerh edilirken mukaddimede adları kaynak olarak zikredilen tefsîr ve hadîs kitaplarından alıntılar yapılmıştır. Alıntı yapılan kaynağın adı ve

²⁴ Ankara Milli Kütüphane yz. A. 969 ve 3338; Ankara TDK Kitaplığı yz. A. 251; İstanbul Köprülü Kütüphanesi nr. 684; Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi 1918; Laleli 3562; Nafiz Paşa 1478; Reisül küttab nr. 1089; Yahya Tevfik 420,1718; İzmir Milli Kütüphane 1399.

²⁵ Ankara TDK Kitaplığı yz. A. 180.

²⁶ İstanbul Hacı Selim Ağa Kütüphanesi., Selim Ağa nr. 962.

²⁷ Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi 959.

²⁸ Millet Kütüphanesi Ali Emiri Edebiyat nr. 256; Süleymaniye Reşid Efendi 961

²⁹ Süleymaniye Kütüphanesi Serez nr. 3681

³⁰ Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi Eki nr. 206; M. Arif M. Murad nr. 217.

³¹ Sûdî-i Bosnavî, Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye nr. 866.

müellifi belirtilmiştir. En önemli kaynağı ise mesnevîdir.

Tuhfe-i Mîr (tlf. 1131/1719) 'in müellifi Pîrî Paşâzâde Cemâli Mehmed bin Abdülbâkî ise Tuhfe'deki kullanımdan düşmüş Türkçe kelimelere daha yeni karşılıklar zikretmek bunun yanında aruz ve gramere dair bilgiler vermek amacıyla yazılmıştır.

Bu şerh de Tuhfe'nin bütün metnini içeren ayrıntılı bir şerhtir.

Mehmed Murad en-Nakşibendi'nin Müzilü'l-hafa(tlf.1255/1839) adlı şerhi Tuhfe'den az sayıda seçilmiş beyitlerdeki Farsça kelimelerin telaffuz, sarf ve anlam yönüyle izahlarını içeren Farsça kelimelerin müteradiflerini ve Arapça karşılıklarını veren bir şerhtir. Tuhfe'de Farsça kelimelerin kullanımdan düşmüş Türkçe karşılıklarının yerine yeni karşılıklar zikredilmiş, beyitlerdeki edebi sanatlara işaret edilmiştir. Mukaddimeye göre eser müellifin hocası Salih Afif Efendi'nin Tuhfe'yi okuturken tutulan ders notlarının sonradan kitap haline getirilmesinden meydana gelmiştir. Eser Salih Afif usul ve metoduna göre yazılmıştır.

Süleymâniye Kütüphanesi Laleli 3561 noda kayıtlı Şeyh Ahmed el-Mevlevî adlı müellifin Şerh-i Tuhfe-i Şahidi(tlf. 1617-1623 arası) adlı şerhin mukaddimesindeki bilgilere göre Sultan Birinci Mustafa'nın Farsça, aynı zamanda şiir ve aruz öğrenmek amacıyla Tuhfe'yi okumakla meşgul olduğu bir zamanda kaleme alınmıştır. Sultanın manzum sözlükten daha fazla faydalanmasını sağlamak için Tuhfe'de nazmedilen Farsça kelimeler alfabetik olarak tertip edilmiştir. Kelimelerin diğer anlamlarının bilinmesi için de şerh edilmiştir. Şerhte Farsça kelimelerin mecazî ve ıstilahî anlamlarına özellikle yer verilmiştir. Anlamında güçlük çekilmeyen kelimeler üzerinde durulmamıştır.

Tertib edilirken, Farsça kelimelerin ilk harfleri bab kabul edilmiş ve maddeler alfabetik sırayla 25 bab'a ayrılmıştır. Bab'larda yer alan kelimelerin ikinci ve diğer harflerinde alfabetik sıra gözetilmemiştir.

Tanıtaçığımız, Şâhinzâde 'Alî Dilkesîr el-Mar'aşî'nin Tuhfetü'l-vüzerâ' (tlf.1173/1759) adlı eseri Süleymâniye Kütüphanesi Tercüman Koleksiyonu numara 24'te bulunmaktadır. Eserin orijinal nüshası yani müellif hattı Ankara Milli Kütüphane yz. A. 726/3'tedir.

Tuhfetü'l-vüzerâ'nın müellifi Şâhinzâde el-Mar'aşî'nin hayatı hakkında yapılan araştırmalarda hiçbir bilgiye rastlanmamıştır. Eserin ön sözünde çağdaşları arasında Şâhinzâde-i Mar'aşî (Tercüman nr. 24 yk.1b) adıyla bilindiğini söyler. Yine buradaki bilgilere göre, sürekli lügat ilmiyle meşgul olmuş Arapça ve Farsça öğrenmiş, özellikle de arüz ve kâfiye ilimlerinde derin bir bilgi edinmiştir (Tercüman nr. 24, yk. 2a).

Nüshanın tavsifi: (Tercüman nr. 24)

205 x 140 (130 x 65) mm. 106 yk. 19 satır, Ta'lik yazıyla yazılmıştır.

Serlevha yaldız çiçeklerle süslüdür. Yalnız 1b-2a yaprakları yaldız cetvelli, söz başları kırmızı mürekkeple, kâğıt az âharlı, orta kalınlıkta ve samâni renktedir.

11 Rebiü'l-âhir 1190/ 30 Mayıs 1777'de Yesârî'nin öğrencilerinden Hafız Hasan tarafından istinsah edilmiştir.

Eserin III. Mustafa (1171/1757-1187/1774) zamanında onun vezirlerinden Mehmed Ragıp Paşa namına yazıldığını mukaddime kısmında öğrenmekteyiz(Tercüman 24; yk.2a).

Tuhfetü'l-vüzerâ, Tuhfe'nin ayrıntılı ve dikkate değer bir şerhidir. Eser incelendiğine Tuhfe'nin bir nevi edisyonkritik yoluyla doğru bir metnini oluşturmak amacıyla yazıldığı anlaşılmaktadır. Eser hazırlanırken Tuhfe'nin birkaç nüshasından faydalanılmış, beyitlerde ve çoğunlukla Türkçe kelimelerin imlasında göze çarpan nüsha farklılıklarına işaret edilmiştir.

Beyitlerde geçen Farsça kelimelerin - birleşik ya da çok heceli iseler- harekeleri yazıyla belirtilmiş, daha sonra Türkçe ve Arapça karşılıkları zikredilmiştir. Gramer yönünden özelliği olan kelimeler ise tahlil edilerek gramere dair bilgiler verilmiştir. Farsça mastarların mazi ve muzârî kökleri kaydedilmiş ve fiillerin bu köklerden türetilen ism-i fâ'il ve İsm-i mef'ûl şekilleri

gösterilmiştir. Basit farsça kelimeler, yalnızca Türkçe ve Arapça karşılıkları zikredilerek geçilmiş, Türkçede kullanılan Farsça kelimeler “lügat-i müştereke” kaydıyla belirtilmiştir.

Sözlüklerde hareketleri farklı şekilde verilen Farsça kelimelerde bu farklılıklara işaret edilmiştir. Çok anlamlı kelimelerin bütün anlamları yazılmış ve bu tür kelimelerin anlam ve açıklamaları genellikle mensûr sözlüklerden aktarılmıştır. Alıntı yapılan kaynağın adı yazılmıştır. Kelimelerin anlamları ile ilgili olarak şahit beyitlere de yer verilmiş, fakat bu beyitler pek yaygın olmayan Farsça kelimeler için nakledilmiştir. Bu nakiller şevâhide dayalı Farsça- Farsça, Farsça- Türkçe sözlüklerden yapılmış ve şairlerin adı da kaydedilmiştir. Eserde yüzden fazla örnek beyit vardır. Bu beyitlerin bahir ve vezinleri hakkında açıklamalar yer alır.

Şerh yaparken Farsça-Farsça lügatlerden Ferheng-i Esedî, Sihâhu'l-Fürs, Mi'yâr-ı Cemâlî, Faris-i Fürs; Farsça-Türkçe sözlüklerden Lügat-i Halimi, es- Sihâhu'l 'acemiye, Sihâhu'l 'acem, Tercümânü's-sihâh ve Dekâyiku'l-Hakâyik kaynak olarak kullanılmıştır.

Eserin başı (yk. 2b)

Bismillâh..... Hamd fâyık u senây-ı lâyıık ol hâlık-ı lügât u mebde'-i kelimât hazretinün... ammâ ba'd 'urefây-ı zemân u fuzalây-ı devrânun... te'lîf-i kitâb iden te'lîf ettiği kitâbı şevketlü ve haşmetli padişah âlempenâh.... bu fakîr pür-taksîr a'nâ şeyh 'Alî Dilkesîr eş-şehir beyn atrâba be-Şâhin-zâde el-Mar'aşî... Şâhidî kitabını şerh ve tafsîl ve her bir müfredâtın cem' ve tahsîl eyleyüb.... vezîr-i rûşen zamîr devletli merhametli sultânım Hazret-i Mehmed Râgıb Paşâ nâmına te'lîf ve ismin Tuhfetü'l-vüzerâ tesmiye idüp...

Eserin sonu (yk.107 a)

Garîbem lütfun uma geldim ey şâh
Garîb olmaya lutf etsen garîbe
Kad temmetü'l-kitâb.....'ala yedd-i Hafız Hasan.....

Diğer nüshaları

Ankara, Millî Kütüphane yz. A. 726/3 (Müellif hattı)
Kahire Üniversite Kütüphanesi Ty. Kat., V, 28

Şâhinzâde el-Mar'aşî'nin “Tuhfetü'l-vüzerâ” adlı eserinde yaptığı şerhlerden birkaç örnek:

(yk. 2b) Be-nâm-ı hâlık u hayy u tüvânâ
Kadîm u kadîr u bînâ vü dâna

Beyitteki hâlık kelimesini şârih şöyle açıklar: (yk. 3a) hâlık yaratmak manasında olan halk'tır. İsm-i fâildir. Bes hâlıkın ismiyle ibtida iderim demektir. Vâv-ı hârf atıftır. Yani atıf içündür ve o lisan-ı 'arabîde atıf için olduğu gibi zebân-ı fârisîde de atıf için olur. Lakin arabîde meftûh olur ve fârisîde ve o telaffuz olunmaz....

(yk. 3a) Tüvânâ kelimesini ise: “tüvânâ fârisîdür. Güçlü manasına Arapça kadîr ü kadîr derler. Zîrâ gücü yetmek manasına olan tüvânîsten lâfzından (yk.3b) sıfat-ı müşebbehedir. Kadîm u kadîm ism-i fâ'ildir(...)

(...) Bînâ vü bînâ fârisîdür. Görmek manasına Arapça basar dirler. Vâv harf-i atıftır. Mazmûmdur. Zira eliften sonra vâkidir.” Şeklinde izah eder.

Bazı kelimelerin izahı kısadır.

(yk. 25a) Kûdek oğlancık. Arapça sabî'dirler. Gîsû: bölük. Yani ol saç ki yüz üzerine

sarkıtırlar.

(yk. 89 a) Penbe: panbuk, Arapça koton dirler.

Güşvâr ve güşvâre: küpe kulağa geçürürler. Arapça kurt dirler.

Sayıları içeren beyitin açıklaması:

(Yk. 36a) Bir iki üç dört ve beş yek dû se çâr u penç u şeş

İlâhi heft u heşt u nuh deh yedi sekiz dokuz on

Yek: Bir Arapça vâhid derler. Asıl budur ki, fethayla telaffuz olunur. Ahmed-i Kirmâni:

Der mezbele-i vücûd-ı her yek

Dûn u hurûşun hemîşe vir tek

gâh olur ki imâle-i kesre ile telaffuz ederler.

Dû: İki Arapça isnan dirler. Efsâh budur ki, vâv telaffuz olunmaya. Gâh olur ki, zarûretten ötürü telaffuz olunur. Gâh olunur ki, vâv'dan sonra “yâ” dahi ilhak olunur. Rûy hûy kâfiyesinde isti'mâl olunur. Ammâ âhirine yâ-yı mastariyete ilhâk olacak vâv elbette sâbit olur.

Se: Üç Arapça selâse dirler. Ahirindeki hâ-i alâmet fethadur. Telâffuz olunmaz....

Çâr: Dört Arapça erbaa dirler. Çehâr lafzından tahfif olunmuştur.

Penç: Bi'l-feth. Beş Arapça hamse dirler.

Şeş: Bi'l-feth. Altı Arapça sitte dirler.

Heft: Arapça seb'a dirler.

Heşt: Bi'l-acemiyye. Sekiz Arapça semâniye dirler.

Nuh: Zamm-ı nûn ile ve hâ-i aslıyye ile dokuz Arapça tis'a dirler.

Deh: Bi'l-feth. On Arapça aşere dirler.

(yk. 37 a) Enderûn kelimesi: “enderun, içeru dimekdür. Ā gelmek manasına olan âmed lafzından sigâ-i emr'dür. Müstakbilâtında mîm yâ'ya kalb olunur: Âyed ve Âyende dirler. Emri ây gelür(...) yâ hazf olunub Ā oldı enderûn â demek içeru gel demek olur.”

(yk. 49b-50a) râst: doğru ve hem sağ el ve sağ yan ve gerçek sadık ma'nasına ve ol kişi ki işi sağ eliyle işleye ve yimeği sağ eliyle yiye ana da “rast” dirler.

(yk. 64b) Çîden: Büklüm ma'nasına ve kıvrım “şiken” ve “şikenç” ma'nasına ve “doğru” “rast” manasına ve bir ma'ruf şehrin ismidür ki, ta'rib idüb sîn dirler. Ve dahi meselen “Bağdan gülü ve ağaçdan mive-i (meyve) dirmek ma'nasına olan “çiden” lafzından sigâ-ı emr ve vâsf-ı terkîbdür. Gül-çin ve 'ark-çin gibi müstakbilâtında bir nun ziyade idüp çined ve çinende dirler.

(yk. 75a) Der: fi ma'nasına harf-i zarftır.

(yk.74b) “Karga zâğdı dam ag u penâğ iplik ucu

Bend bâğ râğ tağ ve bâğla büstân pâliz”

Bu beytin şerhi ise şöyle yapılmıştır: “Zâğ karga ve kuzgun arabide ve fariside müsta'mel lügattir ve yayın gûşesi. Dâm: tuzak ki ism-i cinstir. Türkçe ağ dirler. Penâğ: Bi'l-farisi. İplik ucuna dirler. Bend: Bağ ve bağlamak ma'nasına olan besten lafzından sigâ-ı emr ve vâsf-ı türkîdir. Dil-bend ve gîsû-bend gibi müstakbilâtında sîn nûna kalb olunur. Bended ve bendende dirler. Râğ: tâğ etegine dirler.

(Yk. 80a)da Bîñî: İki ma'naya gelür. Evvelen burun, , Arapça enf dirler. Saniyen görmek ma'nasına olan diden lafzından sîga-ı müzari' müfred muhatabdur. Görürsün demek olur Arapça terâ dirler.

(yk.80 a) "Yimek horden ve sîr tok rûze oruçtur.

(yk. 80b) Horden: yimek. Mastardur. Arapça ekl dirler. Vâv-ı resmîdür. Sîr: İmale ile tok ; Arapça şeb'an dirler Amma imalesiz kesr-i sîn'le sarmaşık Arapça sûm dirler. Rûze: oruç. Arapça sâ'im dirler.

Birleşik kelimelere örnekler:

(yk. 93 b) Pâ-bürehne: lafz-ı pâ, pâ'y'dan muhaffedür. Ayak ma'nasına Arapça racl dirler. Bürehne, yalınca. Arapça 'ârî dirler. Pes pâ-bürehne: yalın ayak demek olur. Arapça hâfî dirler.

(yk. 97 a) Pürhû: (...) Şol anbar ki tahtadan düzerler. İçine buğday ve arpa ve taru(darı) ve kepek koyarlar ve şâdluk ma'nasına dahi rivayet olundu.

Şu beytin şerhinde gramer açıklamaları yoktur, diğer açıklamalar kısa tutulmuştur.

(yk. 9.a) Şükürden gûne gûne bişse halvâ

Olur bir zevk her birinden tenhâ

Şükürden şükür fârisi ve türki lisanında lûgat-i müşterektir. Arabide şükür dirler. Gûne gûne dürlü dürlü bişse halva olur. Bir zevk bir tatmak olur. Her biribirinde herbirisinde تنها yalnız.

(yk. 9a) Müzeyyen olsa mahbûb-ı zîbâ

Giyüb envâ'-ı elvânıyla dîbâ

Müzeyyen ism-i mef'uldur. Ziyetlenmiş dimektir. Olsa bir "mahbûb-ı zîbâ" mahbûbun zîbâyâ izâfeti mevsûfun sıfatına izâfeti kabilidendir. Hasılı beyâniyyedür. Mahbûb dost ma'nasınadır. Zîbân u zîbân sıfat-ı müşebbehedir. Bezeklü ve yaraşuklu ma'nasına zira zîb yaraşuk ma'nasına olan zîbîden lafzından ism-i masdardur. Bezek ve zîret ma'nâsına ve sîga-i emrdir. Âhirine elif ve yâhud elif nûn gelmekle sıfat-ı müşebbehe kabilinden giyüb envâ'-ı elvânıyla levhlerün yani renklerin dürlü dürlüleriyle giyüb dîba atlas didükleri kumaş Arapça dal'ın fethi (yk. 9b) ve kesriyle dîbâçdirler. Ve "yâ"sız dîbâç dahi lügattir.

Virir her renk ana bir dürlü zînet

Gelür 'uşşâka dürlü dürlü hâlet.

Virür her renk ve her levne ana ol mahbûb-ı zîbâyâ bir dürlü zînet-i güzellik gelür. 'uşşâka âşıklara dürlü dürlü gûne gûne hâlet-i keyfiyyet yani ol mahbûb-ı zîbâyı gören 'uşş hâlet-i keyfiyyet yani ol mahbûb-ı zîbâyı gören 'uşşâka dürlü dürlü keyfiyyet-i arıza olur.

yk. 7a) Kitab-ı mesnevî kim kuvvet-i cândır

Ziyâ vü nûr-i çeşm-i 'âşikândır

Kitâb-ı mesnevî kim rabbâninin atf-ı beyâniyyedür. Kitabın mesnevîye izâfeti beyaniyyedür. Zaruret-i vezn için yâ' batnıyledür. Yani bâ'nın kesri tamâm-ı işbâ'la okunur. Kuvvet-i cândur; kuvvet arabidür. Ta'âamdan beden-i insan kâim eden şeydir. Mâ yekûm bihi; bedenü'l-insân ma'nasına . Cân fariside ve türkide müşterek rûh-ı hayvanîdür ki her diride vardır.

Ziyâ 'arabîdür. Aydınlik ma'nasına nûr-ı çeşm-i 'âşikândur. Nûr dahi 'arabîdür. Ziyâ ma'nasına 'atfu'l- murâdif kabilindendür ve muzâfdur. Çeşme ve çeşm fârisîdür. Türkî'de göz,

'arabîde de 'ayn manasına ve muzâfdur. 'Âşıkâne ve zarûret-i vezn için yâ' batınıyladır. Yani mim'in kesriyle tamamı işbâ'la okunur, 'âşıkân fârisîde 'âşık'ın cem'idir. Âhirinde olan elif nûn alâmet-i cem'dir. 'Âşık "şî"nin kesriyle ma'ruftur. Türkî'de şâyi'dir. Ya'ni mesneîi kitâbî cânın âzîgidir ve 'âşıkların gözünün ziyâyü nûrudur...

Sonuç

Şâirlerimiz yetişme çağındaki çocukların ve yetişkinlerin dil öğrenimini kolaylaştırmak amacıyla Tuhfe adı altında bize bir armağan sunmuşlardır. Tuhfeler ayrıca tafsilâtli bir şekilde şerh edilerek başvuru kitapları haline getirilmiş ve edebiyatımızın en güzel kaynağı olarak günümüze kadar ulaşmışlardır. Bu kaynaklardan biri olan Tuhfetü'l- vüzerâ adlı Şâhidî'nin Tuhfe'sinin şerhi de gramer kaideleri, eş anlamları, Türkçe ve Arapça'daki karşılıklarıyla ve şâhit beyitlerle süslenerek kelimeler okuyucunun istifâdesine sunulmuştur.

Tanıtmaya çalıştığımız Şâhinzâde el-Mar'aşî'nin güzel çalışmasının basılıp Maraşlılara ve edebiyat sahasında çalışan herkese bir katkısı olması ümidiyle...

Bibliyografya

Âşık Çelebi, Meşâ'iru's-şu'arâ, nşr. G.M. Meredith Owens, London 1971.

Bağdatlı İsmail Paşa, Esmâ': Hediyyetü'l-'ârifin, esmâ'u'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin, I-II, İstanbul(Maarif Basımevi),1951-1955.

Bursalı Mehmed Tahir,Osmanlı Müellifleri, I-III, İstanbul(Matbaa-i Âmire), 1333-1342 / 1915-1923.

Çetin, Nihad M., "Ahmedî'nin Mirkatü'l-edeb'i Hakkında", c. XIV (1964), İstanbul 1965

Çöğenli, M. Sadi, Eski Harflerle Basılmış Türkiye Türkçesi Sözlükleri Kataloğu, Erzurum 1987.

Fatin, Hâtimetü'l- eş'âr, İstanbul (İstihkam alayları litografya destgâhları), 1271/1855.

Flügel, Güstav, Kaiserlich mns.: Die Arabischen, Persischen und Turkischen Handschriften der Kaiserlich Könglichen Hofbibliothek zu Wien, I-III, Wien 1865-1867.

Gölpınarlı, Abdülbâki, Mevlâna Müzesi Yazmalar Kataloğu, I-IV, Ankara, 1967-01994.

İmamoğlu, Ahmed Hilmi, Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şahidi'nin Sözlüğü,Metin İnceleme, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1993.

Karabulut, Ali Rıza, Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesindeki Türkçe- Farsça-Arapça Yazmalar Kataloğu, Kayseri 1982.

Karatay, Fehmi Edhem, Topkayı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Türkçe yazmalar kataloğu, I-II, İstanbul 1961.

Kut, Günay, Tercüman Gazetesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Kataloğu C.I, İstanbul 1989.

Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmani, I-IV, İstanbul (Matbaa-ı Âmire), 1308-1311/1891-1893.

Öz, Yusuf, Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1996.

Şâhidî İbrahim Dede Tuhfe-i Şâhidî, İstanbul (Tophane-i Âmire İsihkâam Alayları Litoğrafya Destgâhları), 1275/1858

Şâhidî İbrahim Dede Tuhfe-i Şâhidî, Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi 570.

Şâhinzâde el-Mar'aşî, Tuhfetü'l-vüzerâ(Yazma), Süleymaniye Kütüphanesi, Tercüman nr. 24.

Şimşekler, Nuri, Şahidi İbrahim Dede'nin Gülşen-i Esrâr'ı, Tenkidli Metin-Tahlil (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya 1998.

Türkiye Yazmalara Toplu Kataloğu, Kültür Bakanlığı, Ankara 1979-..

Yardım, Ali, İzmir Milli Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu, c. 3, İzmir 1997.